

پژوهشی بر هویت در معماری مسکونی بومی مصر

احد نژاد ابراهیمی: دانشیار دانشگاه هنر اسلامی تبریز، دانشکده معماری و شهرسازی

ahadebrahimi@tabriziau.ac.ir

پیراسته نعیمی طرئی*: کارشناس ارشد معماری اسلامی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

p.naeimi@yahoo.com

چکیده

کشور مصر یکی از کشورهای اسلامی در قاره ی آفریقا می باشد و دارای پیشینه ی معماری است که می تواند از آن بهره ببرد. باتوجه به اینکه در جهان اسلام گرایش غالب، حصول معماری با هویت و روزآمد و به دور از هیاهوی تنوع طلبی و تکثر گرایی است، کشور های پیشرو برای ارتباط یافتن و روبرو شدن با ارزش های گذشته و انتقال آن به آیندگان در تلاشند. هدف اصلی این پژوهش شناخت ویژگی ها و نسبت های مفهومی هویت بخش به معماری مسکونی گذشته ی مصر در تطبیق با معماری معاصر آن می باشد. در این راستا، این پژوهش به دنبال یافتن چگونگی گرایش های معماری معاصر مسکونی مصر بوده و در صدد این مهم است که آیا در این گرایش ها توجهی به هویت معماری مسکونی مصر شده است و چه شاخصه هایی برای هویت مصر موجود است و این شاخصه ها چگونه در معماری مسکونی معاصر مصر مورد توجه قرار گرفته است؟ در این راستا با مقایسه معماری های خانه های گذشته و معاصر به این موضوع پرداخته می شود که آیا معماری مسکونی امروز مصر در جهت پیشبرد مسیر گذشته ی خود به لحاظ هویتی و فرمی پیش می رود و یا از آن فاصله گرفته و تحت تاثیر معماری مدرن غرب و با گسست نسبت به گذشته ی خود، راهی جدید را پی گرفته است؟ بر اساس چهارچوب نظری پژوهش نمود هویت برمعماری توسط شاخصه هایی تعریف گردیده و ظهور آن به صورت عناصر معماری در گذشته و امروز مورد بازبینی قرار گرفته و توسط مقایسه ی تطبیقی بررسی میگردد. دستاورد این پژوهش ارائه ی اصول بیانگر هویت در معماری معاصر مسکونی بومی کشور مصر می باشد.

واژه های کلیدی: مصر، معماری بومی، هویت، فرم

مصر از کشورهای قدیمی جهان است که دارای تمدن و آثار کهن است و به دلیل موقعیت جغرافیایی منحصر به فرد خود، از مهمترین حلقه های ارتباط تمدن، بین شرق و غرب جهان اسلامی به شمار می رفته است. (بریحی نژاد، چلونگر، یوسف جمالی، ۱۳۹۳) همسو با پیشرفت کشورها در زمینه های مختلف، در دهه ی گذشته تغییرات بنیادینی در معماری و شهر سازی کشور مصر نیز اتفاق افتاده است. این تحولات در حال تغییر دادن رویکرد اجتماعی معماری مصر شده است. علاوه بر این، تغییراتی در نقش معمار و برنامه ریزها نیز اتفاق افتاده است. متخصصانی در زمینه ی آنالیز و کنترل منابع مالی، مدیریت اداری و ساخت، معماری منظر، امور مشتریان، توسعه ی املاک و کسب و کار معماری ظاهر شدند. بعلاوه ما شاهد درهم تنیدگی معماری بومی و طراحی شهری به همراهی آژانس های بین المللی و سازمان های مردم نهاد و بخش خصوصی در توسعه ی شهری و حفاظت بافت تاریخی و توسعه ی پایدار بوده ایم.

در زمینه ی مسکن که بیشتر با مسائل و مشکلات اقتصادی مردم دست به گریبان است، رویکرد های بین المللی و یا استفاده از معماری غربی نمی تواند پاسخگویی کاملی به این نیاز را مرتفع کند.

سیستم های رایج در بازار، مشارکت افراد را در عملیات اسکان کاهش داده و فقط به استفاده از مصالح ساختمانی صنعتی و تجاری و سیستم مهندس، پیمانکار در عملیات ساخت و ساز منحصر شده است؛ این وضعیت فقط مختص کشورهای عقب مانده ی صنعتی نیست؛ بلکه به کشورهای پیشرفته صنعتی که مردم آن جزء افراد کم درآمد هستند سرایت کرده و از مشکلات دستیابی به مسکن مناسب به دلیل بالا رفتن قیمت مصالح ساختمانی و دستمزد کارگران، رنج میبرند (گنجعلی، عسگری، مقری، ۱۳۹۳). این مشکلی است که کشور مصر نیز آن را تجربه کرده و نیاز به تغییراتی داشته است تا معماری و مردم آن را نجات داده و سرپناه و آرامش و اطمینانی برای آنها ایجاد نماید. در طول زمان این پارادایم های توسعه در قالب برنامه ریزی تعاملی و مشارکتی قوت گرفته است (زاهدی، ۱۳۹۱) به مرور، مشارکت از چنان جایگاهی برخوردار گردید که گاه توسعه را معادل با مشارکت و یا آن را وسیله و هدف توسعه ذکر کرده اند. (عناستانی، ۱۳۹۱) مفهوم مشارکت از دیدگاه مدیریت مشارکتی به منظور عهده گرفتن مسئولیت بیشتر برای توسعه جلوه گر می شود. (ظاهری، کریم زاده، علی پور، ۱۳۹۷) تحقیق پیش رو بدنبال پیدا کردن شاخصه های هویت در معماری مسکونی بومی مصر با توجه به رویکرد های مختلف موجود در آن می باشد. در این راستا تلاش شده است فاکتور های اصلی به لحاظ فرمی و هویتی مورد بررسی قرار گرفته و سازماندهی گردد تا بتوان مسیری که معماری مصر در جهت هویت مسکن پیش گرفته است، با بررسی زمینه هایی که به لحاظ فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی وجود داشته است، مورد باز شناسی قرار گیرد.

پیشینه تحقیق:

مصر باستان "در جوار رود نیل، از غرب و شرق توسط کویر محاصره شده است و از شمال به دریای مدیترانه و از جنوب به سرچشمه رود نیل در شهر آسوان می رسد. (فروغی، ۱۳۹۶). تفاوت شدید میان صحرای خشک و مزارع سر سبز دره ی نیل موجب پیدایش تمدنی چند هزار ساله در حاشیه این رود خانه شد؛ باغ های شکوهمند و معماری عظیم مصر ثمره ی بقاء این تمدن هستند. (متدین، ۱۳۹۶) در این سرزمین "رع یا خورشید آفریدگار جهان است. چون نخستین بار تابید و جهان را بیابان خشک بی حاصلی دیدشعاع خود را بر آن فرو ریخت، همه چیزهای زنده از گیاه و جانور و انسان آمیخته به یکدیگر از چشمهای آن بیرون آمد: مردان و زنان نخستین فرزندان بلا واسطه ی رع بودند، همه کامل و خوشبخت بودند... تصوراتی چنین زیبا از آغاز آفرینش به صورت های گوناگون در نواحی مختلف مصر وجود داشته است و موجب آرامش خاطر، غرور و عزت نفس انسان مصری می شده است. (آرام، ۱۳۳۷) معماری دارای عناصر و ویژگی های بارزی است که برجسته ترین آن ها وجود مقابر و معابد عظیم سنگی و به دور از شهر هاست در حالی که از شهر ها و کاخ های آنان به دلیل استفاده از مصالح کم دوام، بجز چند مورد محدود، اثری باقی نمانده است. مصالح مورد استفاده در بنا های مصر باستان، سنگ و آجر، گل پخته شده در نور آفتاب بوده است. این روند در تمام ادوار تاریخی معماری مصر به شکل های متعدد دیده می شود. (فروغی، ۱۳۹۶) هنر اسلامی و معماری اسلامی عامل مشترک کشورهای اسلامی می باشد. اگرچه ورود اسلام به هر کشوری به همراه ویژگی های بومی و دیرینه ی خود تطبیق یافته و در هم می آمیزد. پژوهش های متعددی به بررسی گذار سیاسی و اجتماعی و نوآوری های صورت گرفته و چالش های هویتی پیش رو در کشورهای در حال توسعه و از جمله مصر پرداخته اند، اما تنها تعداد اندکی رویکرد های معاصر معماری کشور مصر در زمینه ی مسکن بومی را با توجه به هویت آن مورد بررسی قرار داده اند. در مقاله ی اشرف سالما با نام "معماری معاصر کشور مصر، انعکاس بر معماری و شهر سازی قرن نوزدهم" به چندین مورد از تلاشهایی که در خصوص زنده سازی هویت گذشته ی کشور مصر صورت گرفته است، اشاره شده است.

معماری معاصر در مصر همیشه با نام آشنای حسن فتحی در اذهان تداعی می شود... فتحی همان معمار مصری است که خود را وقف ساختن مسکن برای افراد فقیر در جهت بهبود وضع ملت نمود. فعالیت فتحی در جهت ایجاد یک محیط طبیعی و بومی با کمترین هزینه بود تا بدین ترتیب اقتصاد و استاندارد زندگی در مناطق روستایی بهبود یابد. از سالهای ۱۹۴۰ میلادی، در پروژه ی مشهور گورنای جدید، فتحی نشان داد که فرم های بنای سنتی، روش های ساخت و ترتیب و قرار گیری فضایی آن ها - در مواردی خاص - از نظر اقتصادی، عملی، زیبایی و سازگاری فرهنگی به مدل های غربی وارد شده به مصر برتری دارند. در طرح گورنا که حسن فتحی در نظر داشت، مصالح مورد نیاز در محل تهیه می شد و به افراد برای مهارت های کارهای ساختمانی آموزش داده می شد تا بتوان از آن ها در ساخت ساختمان ها استفاده نمود. (کامل نیا، مهدوی نژاد، ۱۳۹۳) معماری مسکونی مصر از گذشته تا روزگار معاصر در جهت یافتن هویت، مسیری را پیموده است که تا به امروز مقاله و یا کتابی به زبان فارسی منتشر نگردیده است که تمامی از هویت در مسکن مصر ارائه دهد. این پژوهش قدمی در جهت شناخت فرمی مسکن مصر با رویکرد هویت می باشد تا مسیر برای پژوهش های آتی در این زمینه هموار گردد.

روش تحقیق

این مقاله در صدد است تا با روش توصیفی و تحلیلی و به شیوه ی مطالعات کتابخانه ای، با اشرف بر مفهوم هویت، به بررسی و تحلیل فرمی مسکن در کشور مصر بپردازد. مبحثی که در این مقاله به آن توجه گردیده است، خوانش متن و کشف معنا ها در ارتباط مخاطب با معماری از لحاظ فرم و کارکرد می باشد تا لایه ی فرا معماری که شامل ساختار زندگی و هویت معماری است، عیان سازد. لذا نمونه هایی از مسکن گذشته و معاصر مصر انتخاب گردیده است تا سیر تغییرات در گذر زمان مشهود گردد.

مبانی نظری

به طور کلی در قرن بیستم معماران مصری و نیز عموم مردم مدل های معماری میراث محلی شان را منسوخ شده، نا مرغوب و نامتناسب با مقتضیات معماری مدرن میدانستند و به شدت در جذب مفاهیم غربی پیشتاز و کارآمد گردیدند. اما در اواسط قرن بیستم این مفاهیم به پرسش گرفته شدند. نقش احتمالی مفاهیم و المان های معماری تاریخی-سنتی در طراحی معماری معاصر اساسا توسط مرحوم حسن فتحی بنیان نهاده شد و گسترش یافت. از سال ۱۹۴۰ در پروژه گورنای جدید فتحی نشان داد که فرم های بنایی سنتی، روش های ساخت ترتیب و قرارگیری فضایی آنها-در موردی خاص-از نظر اقتصادی، عملی و زیبایی و سازگاری فرهنگی به مدل های غربی وارد شده به مصر برتری دارند. این تلاشها به مرور زمان در مصر به نتیجه رسیده و به توجه معماران و مردم به هویت خود به عنوان تنها رویکرد پیشرفت و توسعه کشور منجر گردید (گنجعلی، عسگری، مقری، ۱۳۹۳).

تجزیه و تحلیل "هویت" در "معماری" مسکونی مصر مستلزم تعریفی برای تبیین ارتباط این دو مقوله می باشد. «هویت» نسبتی است که انسان بین شبکه معنایی ذهن خود و شبکه روابط اجتماعی برقرار می کند» با این بیان هویت کاملا نسبی است، زیرا هم شبکه معنایی ذهن و هم شبکه روابط اجتماعی نسبی است. به تعبیر دیگر، هویت عبارت است از نوعی رابطه بین شخصیت فرد و ساختار اجتماعی یا نسبت میان عوالم ذهن فرد و واقعیت زندگی، لذا هم به دلیل اینکه مفهومی است که در یک مجموعه شبکه معنایی، معنا پیدا می کند و هم به دلیل اینکه مفهومی صرفا ذهنی است، امری نسبی خواهد بود (عارف، اسلام پژوهی، ۱۳۸۹). هویت اصلی معماری تمدن های پیشین نه تنها بر فرهنگ آنان صحنه می گذارد، بلکه نکاتی بسیار موثر در ارتباط با مکان در بر دارد (برزگر، مفیدی شمیرانی، ۱۳۸۹).

"هویت اسلامی" ما عبارت است از «حقیقت جزئیة ما به همراه مولفه های اصلی مسلمانی» میزان قوت و استحکام این هویت به هماهنگی، انسجام و سازگاری مولفه ها و اجزای تشکیل دهنده آن با هم و با عالم خارج بستگی مستقیم دارد. دستیابی به هویت اسلامی مطلوب و مستحکم را فراهم کنند، باید دردو بخش هویت هویت یعنی «حقیقت جزئیة» و مولفه های اصلی «مسلمان بودن» بازنگری، بررسی و برنامه ریزی کنند تا علل احتمال نا هماهنگی، ناسازگاری و تعارضات درونی با بیرونی آن را شناسایی و به رفع آن بپردازد (عارف، اسلام پژوهی، ۱۳۸۹). می توان این ادعا را در مورد تعامل هویت ساکنان و محیط مسکونی داشت که انسان طبق هویت متصور خود محیط مسکونی را با عناصر معنایی شکل می دهد تا در یک کنش متقابل نمادین از طریق محیط ساخته شده، خود را با دیگران در تعامل قرار دهد و با توجه به ارزیابی دیگران از محیط مسکونی او، هویت خود را ارزیابی، تثبیت و ارتقا می بخشد. (پوردیهیمی، نورتقانی، ۱۳۹۰)

برای درک نسبت هویت اسلامی با آثار معماری می باید از دو منظر به تحلیل آثار معماری پرداخت:

۱- ذهن طراح معمار به عنوان کسی که اثر معماری را شکل می دهد.

۲- ذهن مخاطب به عنوان کسی که اثر را درک می کند (مهدوی نژاد، سعادت جو، پژوهشهای معماری اسلامی، ۱۳۹۳).

نکته قابل توجه تعامل میان نظر و عمل در تحلیل آثار معماری می باشد. چارچوب نظری پژوهش بر مبنای تحلیل شکلی - محتوایی آثار از طریق مقایسه تطبیقی نظر و عمل قرار داده شده است. با توجه به اینکه تمرکز مقاله ی مذکور بر تحلیل کالبدی نمونه ها می باشد، استخراج محور هایی برای تحلیل مسایل کالبدی برای رسیدن به موجودیت هویت در معماری ضروری است.

مهمترین شاخصه ها و مفاهیم کالبدی که بیانگر گروه های اصلی پژوهش می باشند عبارتند از: کانسپت طرح (ایده های ساختار دهنده طرح): شامل عوامل اقلیمی و شرایط اجتماعی (در نظر گرفتن مسکن برای اقشار ضعیف جامعه و سبک زندگی و اقتصادی)، فناوری ساخت (استفاده از تجربیات ساختاری معماری گذشته به همراه تکنولوژی)، مصالح، رابطه با محیط (همگون با معماری منطقه و با همکاری مردم جهت ایجاد حس تعلق) و شکل و فرم چون حیاط مرکزی، گنبد، رواق و ... (مهدوی نژاد، سعادت جو، پژوهشهای معماری اسلامی، ۱۳۹۳).

یافته ها

در این پژوهش به بررسی ایده های ساختار دهنده ی طرح در حد ممکن پرداخته شده است.

۳-۱ کانسپت طرح (ایده های ساختار دهنده ی طرح):

همانطور که به اختصار بیان شد ایده های ساختار دهنده ی طرح از چند جنبه قابل بررسی است:

۱-۳ اقلیم:

اصول کلی برای طراحی اقلیمی منطقه (گرم و خشک) عبارتند از:

جلو گیری از تاثیر هوای گرم در فضاهای داخلی مجموعه، طراحی مناطق نیمه محافظت شده در خارج بنا، استفاده از پوشش گیاهی برای خنک کردن محوطه، استفاده از گنبد، محافظت ساختمان در برابر تابش آفتاب در مواقع گرم سال، طراحی محوطه، ایجاد سایه برای پنجره های رو به آفتاب تابستان و جلوگیری از ورود گرد و غبار، شکل و جهت دادن به بدنه ساختمان به منظور کاهش اثر آفتاب تابستان، ارتفاع بلند فضای داخلی و پنجره کوچک در قسمت بالای دیوار جهت تهویه (تصویر ۱-A) و استفاده از بادگیر (تصویر ۱-B).

تصویر ۱- A: ارتفاع بلند فضای داخلی و پنجره کوچک در قسمت بالای دیوار جهت تهویه و B: استفاده از بادگیر (El-Borombaly & Molina-Prieto, 2015)

۳-۱-۲- زمینه اقتصادی:

با توجه به شرایط موجود، تغییرات بنیادین امروز مصر متأثر از وضعیت اقتصادی آن می باشد که اصلاحاتی در جهت اقتصاد باز و خصوصی سازی در آن صورت گرفت (۱۹۷۴ تا ۱۹۸۱) و باعث تشویق بخش خصوصی در زمینه ی کار منطقه ای و بین المللی گردید. بر طبق این اهداف، دولت ۵۰ درصد از سرمایه ی کل کشور را صرف سرمایه گذاری در بخش خصوصی نمود. قوانین و اساس نامه ها ی سرمایه گذاری محلی باید در جهت توسعه ی صحرا ها، آباد سازی زمین ها، توسعه ی صنعتی، توسعه ی شهری، خانه سازی و صنعت توریسم باشد. وظیفه ی دولت ایجاد امنیت و سرویس عمومی بوده و هدایت پروژه های بخش خصوصی برای سود مند بودن برای عموم و رفاه اجتماعی و ایجاد شانس شغلی مورد بررسی قرار میگرفت.

هدف استراتژیک بخش خصوصی پروژه های توسعه ی طبیعی مانند مراکز تبلیغاتی و ساختمان های اداری بود. بعلاوه این پروژ ها را به سمت شهر های جدید برای دولت مند و غنی کردن مردم، بالاتر از کلاس اجتماعی متوسط، هدایت میکرد.

علی رغم حمایت های دولت به دلیل جمعیت زیاد کشور مصر و هزینه های بالای ساخت و ساز، تامین مسکن برای همه ی اقشار مردم امکان پذیر نبود ه است. به همین دلیل نیاز به راهکارهایی جهت سازماندهی وضعیت موجود ضروری می نمود. برای حل این مشکل حسن فتیح راهکار ساده ای را ارائه نمود: یک مرد به تنهایی نمیتواند یک خانه بسازد ولی ده مرد به آسانی میتوانند ده خانه بسازند. (Salama, 1999).

اینگونه راه حل های عملی اسکان و همچنین سایر نیاز های زندگی که هزینه های هنگفتی را می طلبد را ایجاد کردند و این امر از طریق همکاری و مشارکت امکان پذیر شد. پس از حسن فتیح معماران دیگر مصر نیز پروژه هایی با همین روش و با همان سبک و سیاق بومی اجرا نمودند.

۳-۱-۳- زمینه اجتماعی:

محیط مصنوع روایتگر پیامهایی است که بر زندگی شخصی و فعالیتها و روابط تعاملی و اجتماعی افراد استفاده کننده از آن تاثیر می گذارد. بعلاوه اگر عرفی اجتماعی وجود داشته باشد و سیستم پولی در عملیات ساخت و ساز دخالت نداشته باشد، سیستم همکاری خود به خود اجرا می شود. بزرگترین انگیزه برای ساخت و ساز مشارکتی، نیاز مبرم برای به دست آوردن مسکن می باشد (تصویر ۲).

تصویر ۲- ساخت و ساز توسط مردم در روستای هاجر الدبیا (Salama, 1999)

۳-۱-۴- فناوری ساخت:

در این حوزه بحث آموزش مطرح میگردد. این موضوع نیاز مند استخدام کارگران متخصص با دستمزد های عادی رایج در بازار در طول دوره های آموزشی است که این آموزش ابتدا هنگام ساخت اماکن عمومی مانند: مدرسه، مسجد جامع و درمانگاه آغاز می شود و سرمایه ی آن در جایی که دولت اختصاص می دهد، صرف می شود. تا بنا از طریق اشتغال آفرینی بدون پیمانکار و زیر نظر مهندسان و کادر اداری آموزش دیده، وارد سیستم همکاری شود و اینگونه امکان کاهش حداقل ۵۰ درصد از هزینه ها فراهم خواهد شد. به محض پایان یافتن فرآیند آموزش در این سیستم، معلمانی که آموزش آنان پایان یافته است، اقدام به ساخت منزلشان در واحد های همسایگی ای که به آن تعلق دارند، میکنند. طبق همان نظام اشتغال با مسئولیت، بدون تبادل دستمزد و با حفظ حقوق همه مشارکت کنندگان در عملیات ساخت و ساز به وجود می آید؛ در حالی که از التزاماتی که نظام کار تحمیل کرده، فراتر می رود (گنجعلی، عسگری، مقری، ۱۳۹۳).

آموزش مهندسان معمار و مهندسان نقشه کش، به دو مرحله تقسیم می شود. در مرحله ی اول، مطالب تئوری در مدتی کوتاه و در سطح عمومی که هم اکنون جزء برنامه ی درسی دانشگاه است، ارائه میگردد که این دروس مرتبط با ساخت و ساز مشارکتی و تکنولوژی متناسب با علوم طبیعی، مکانیک خاک و بناهای چند طبقه ای میباشد. این موارد در هر یک از این علوم، در سطح تخصصی آموزش داده نمی شود. بلکه آموزش در حدی است که مهندس معمار را با توانایی اش در طراحی بنا و آنچه که باید به فرد متخصص مراجعه کند، آشنا میسازد. مرحله ی دوم با انجام پروژه های در دست ساخت در تمام مناطقی که کارآموز در آن به تحقیقات مردم شناسی ویژه جوامع، تحقیقات علوم طبیعی ویژه مصالح و ساخت و ساز سازگار با طبیعت می پردازد، چه در استخراج مصالح و چه در احداث بنا آغاز می شود (گنجعلی، عسگری، مقری، ۱۳۹۳).

۳-۱-۵- مصالح:

با توجه به بررسی های صورت گرفته در این تحقیق استفاده از مصالح بومی و منطقه ای به عنوان شاکله ی اصلی طرح ها برای ایجاد معماری بومی مورد استفاده است. به دلیل بافت منطقه استفاده از آجر گلی پخته به عنوان عنصر اصلی ساخت و ساز مطرح می باشد. به علاوه برای ساخت سایه بان و چارچوب درو پنجره ها از چوب استفاده شده است و همچنین بتن و نی خیزران و نی بومی وشاخه نخل و چوب درخت ساج (برای دهانه های وسیع تر) به همراه توری رابیتس و قیر و آلومینیم برای آب بندی استفاده می گردد. تمامی مصالح مورد استفاده در معماری با توجه به اقلیم گرم و خشک منطقه برای ایجاد آسایش حرارتی مورد توجه قرار گرفته اند.

۳-۱-۶- رابطه با محیط:

از آنجا که معماری بنا ها توسط افراد جامعه صورت می پذیرد، توجه به هویت گذشته و هر آنچه که به آن تعلق خاطر وجود دارد، در معماری مد نظر قرار می گیرد. مسکن با فرم کلی ساختمان های بومی منطقه شکل گرفته و در محیط زمینه می نشیند.

۷-۱-۳ شکل و فرم:

در ابتدا برآنیم تا تعدادی از نمونه های خانه های گذشته ی مصر را مورد بررسی قرار داده و ویژگی های آن را با توجه به عوامل تاثیر گذار بر آن استخراج کنیم. با توجه به مستندات جمع آوری شده و قیاس آن با نمونه های معاصر شاخصه های مشترک در عناصر فضایی، کالبدی و فرمی و... مورد ارزیابی قرار گرفته و از داده های بدست آمده از این تحقیق به منظور شناسایی رویکرد هویتی مسکن در کشور مصر که بخش اعظم طراحی ساختمانهای بومی این کشور را شامل می شود، بهره گرفته می شود.

تجزیه و تحلیل یافته ها

به منظور تدوین اصول حاکم بر خانه های گذشته مصر جستجوی صورت گرفته و تعدادی از خانه های مصر با ذکر ویژگی ها و شاخصه های مشخص شده در تصاویر ارائه شده مورد بررسی قرار گرفته است.

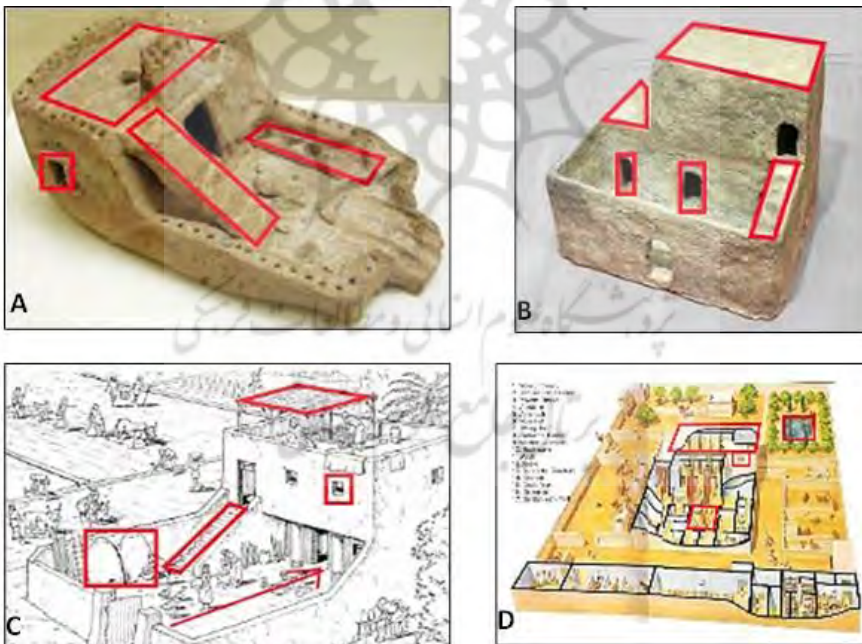
۲-۳ بررسی خانه های گذشته ی مصر جهت تدوین اصول حاکم بر آن:

در یک مدل خانه ی مصری یافت شده در مقبره ای از دوره میانی در تصویر A-۳، می توان مشاهده کرد که در ساخت خانه از آجر گلی و تیرهای چوبی استفاده شده است. از ویژگی های دیگر این بنا سقف صاف، حیاط دارای دیوار در تمامی جهات، پله به سمت سقف برای استراحت در شب، یک اتاق برای جمیع خانواده، گشودگی های کوچک^۱ و وجود انبار غلات است.

در نمونه ای از مدل های خانه در موزه لوور با سقف مسطح (تصویر B-۳) مشاهده ی شود خانه بدون حمام و بدون آب-بوده و تهیه آب از بیرون خانه صورت می گرفته است. ضمن اینکه این مدل خانه دارای چند اتاق برای تمام افراد خانوار بوده و استفاده از حیاط توسط تمام اعضای خانوار^۲ انجام میشده است. دسترسی به سقف مسطح خانه با وجود پله امکان پذیر بوده است.

نمونه سوم از خانه های بررسی شده خانه ی مزرعه دار مصری است (تصویر C-۳). از تصاویر موجود می توان چنین برداشت کرد که خانه ای است دو طبقه و طبقه ی بالا مورد استفاده برای اتاق نشیمن بوده است. سایه بان بر روی بام و سایه اندازی بر بام استفاده میشده و در قسمت بالای طبقه فوقانی پنجره ای تعبیه شده و از حصیر نی برای پوشش پنجره ها برای خروج گرما و عدم ورود گرد و غبار استفاده شده است. دسترسی به طبقه فوقانی از طریق پلکان بوده و ورودی در مقابل خیابان قرار گرفته است.

نمونه بعدی، ویلای نوبل من است (تصویر D-۳). از ویژگی های این خانه، سقف بلند نگه داشته شده توسط ستون، پنجره های کور، کف کاشی شده، دیوار رنگ شده، راه پله ی منتهی به بام تخت با کارکرد نظر گاه، وجود حمام و توالت، استخر، باغ و اتاق خدمتکاران می باشد. ورودی این ویلا در مقابل خیابان بوده و پنجره دارای سایه بان مشجع برای پیشگیری از گرما و ورود حشره و غبار است.

تصویر ۳- خانه های گذشته ی مصر، A: خانه ی مصری یافت شده در مقبره ای از دوره میانی، B: مدل خانه ای در موزه لوور، C: تصویری از خانه ی مزرعه دار مصری، D: ویلای نوبل من (ماخذ: اینترنت)

^۱ : <http://quatr.us/egypt/architecture/houses.htm> برگرفته از :

^۲ : <http://quatr.us/egypt/architecture/houses.htm> برگرفته از :

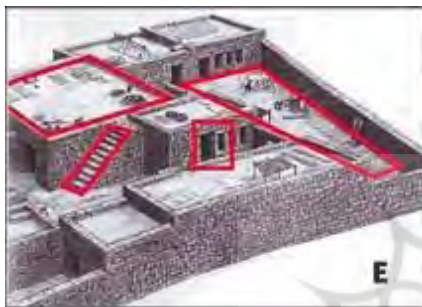
در یک خانه ی مزرعه دار دیگر در قرن یکم (تصویر E-۴)، حیاط و بام محلی برای فعالیت ها مشاهده می شود و بام دارای کاربری سایه اندازی برای غلات ۱ هم بوده و امکان صعود به بام از طریق پله میسر شده است. این خانه هم دارای پنجره های کوچک و حیاط محصور می باشد.

در بررسی خانه های روستایی، می توان به نمونه خانه ای ساخته شده از گل پخته با یک حال ورودی در تصویر F-۴ اشاره کرد، ضمن اینکه بام در این خانه هم مورد استفاده برای استراحت و دارای سایه بان بوده و پنجره کوچک برای ورود نور و خنک سازی تعبیه شده است، در این خانه اتاقی برای فعالیت های اجتماعی و یک اتاق خواب، آشپزخانه و انبار در نظر گرفته شده است. روی هم رفته خانه با مبلمان اندک بوده و حیاط برای نگهداری حیوانات محصور شده و انبار غلات در حیاط ۲ در نظر گرفته شده است.

در خانه ی روستایی دیگری با پنجره کوچک و ورودی رو به خیابان (تصویر G-۴)، از برگ نخل برای پوشش سقف استفاده شده ضمن اینکه در این مورد هم شاهد استفاده از سایه بان هستیم. حیاط خانه محصور شده و مشابه با مورد پیشین انبار غلات در حیاط خانه تعبیه شده و اتاق هایی برای کاربری های مختلف در نظر گرفته شده است. خانه نزدیک رود نیل و بدون آب بوده و میان خانه ها راه باریک وجود دارد. در این خانه افراد در حال کار بر روی سفال و چوب بوده و زنان در کار نساجی مشغول هستند.

در یک خانه و محل کار و چاه آب در حومه ی شهر در تصویر H-۴، نورگیر کوچک سقفی، پنجره های کوچک مشاهده شده ضمن اینکه چاه آب برای آبیاری باغ و حیاطی محصور هم مشاهده می شود.

در خانه ای در بت البصری (تصویر I-۴)، ضمن تشابهاتی چون استفاده از پنجره های کوچک در قسمت های فوقانی دیوارها و حیاط محصور، گنبد و رواق هم مشاهده می شود.

تصویر ۴- خانه های گذشته ی مصر: E: یک خانه ی مزرعه دار دیگر در قرن یکم، F: نمونه ای از خانه های روستایی، G: نمونه ای از خانه های روستایی، H: خانه و محل کار و چاه آب در حومه ی شهر، I: خانه ای در بت البصری (مأخذ: اینترنت)

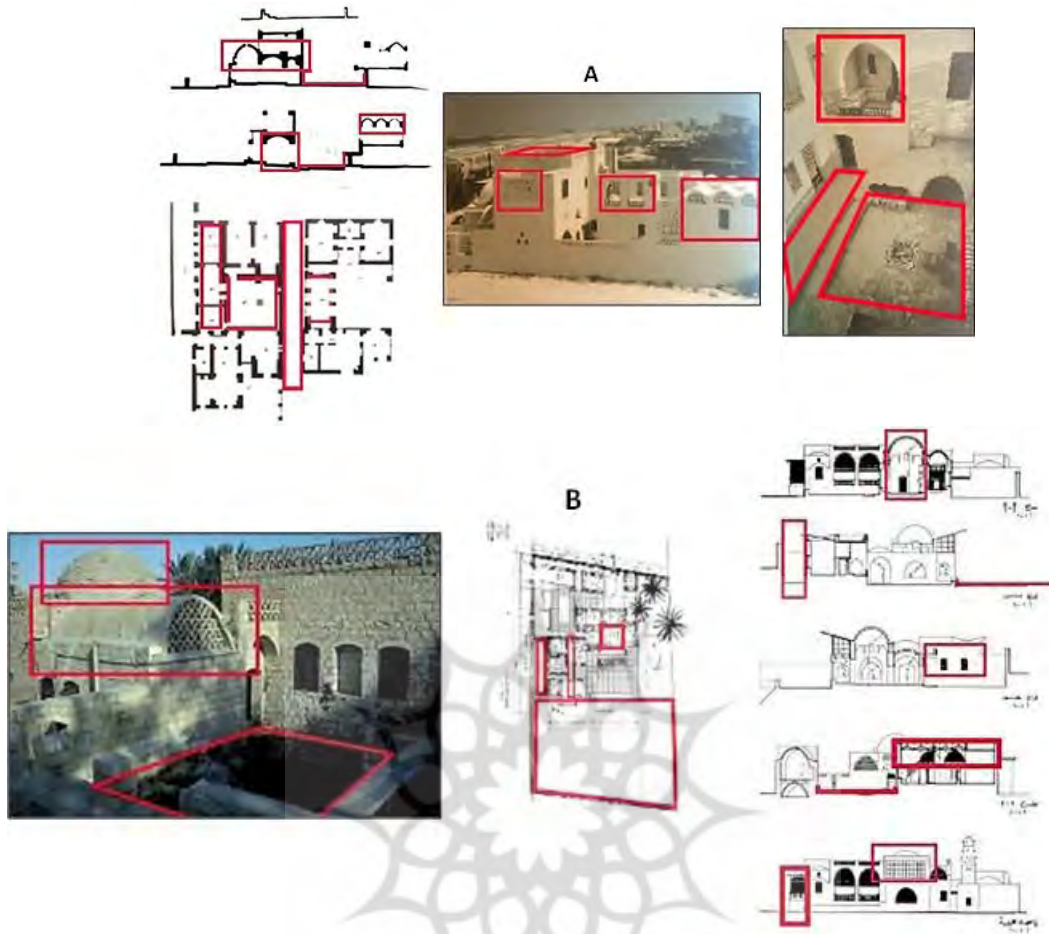
۳-۳ بررسی اصول معماری بومی در خانه های معاصر مصر:

در رابطه با خانه های معاصر مصر هم بررسی مشابهی با کنکاش در تصاویر موجود صورت گرفته است:

¹ <http://www.bible-architecture.info/Housing.htm> برگرفته از:

² <http://www.slideshare.net/Tipuranga/housing-ancient-egypt> برگرفته از:

نخستین خانه از این گروه، خانه حلاوه^۱ (عبدالواحدالوکیل) در تصویر A-۵ می باشد. این خانه دارای ایوان، گنبد خانه، راهرو در خانه، طاق، پنجره کوچک در بالای دیوار، حیاط مرکزی و ورودی مستقیم از خیابان می باشد. با عناصر نسبتاً مشابهی خانه فواد ریاد (تصویر B-۵)، را می توان نام برد که دارای فخر و مدین، گنبدخانه، طاق، پنجره های کوچک، مشربیه، راهرو در خانه و حیاط مرکزی است.

تصویر ۵- پلان، نما مقطع و تصویرخانه های معاصر مصر: A: خانه حلاوه^۲ (عبدالواحدالوکیل)، B: خانه فواد ریاد (مأخذ: اینترنت)

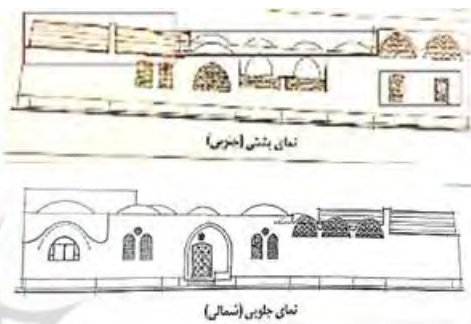
در بیت سوکار^۳ در تصویر C-۶، مشربیه های چوبی در ایوان، دیوار باربر و بالکن از جمله مواردی است که به چشم می خورد. در خانه ی شیخ توفیک^۴ (تصویر D-۶)، مشربیه های عظیم شاخص مشاهده می شود. ضمن اینکه در این خانه باز شوی چوبی و استفاده از مصالح سنگی منطقه از جمله موارد قابل مشاهده است.

^۱ مهندسین مشاور نقش، ۱۳۹۳، معماری و هویت بررسی معاصر جهان اسلام، تهران

^۲ مهندسین مشاور نقش، ۱۳۹۳، معماری و هویت بررسی معاصر جهان اسلام، تهران

^۳ باز یافت معماری: پروژه های متعدد کوچکی برای باز سازی و ترمیم در ۵ سال گذشته صورت گرفته بود. به دلیل تحقیقات گسترده درباره ی کاریوی قدیم "صلاح سعید" پروفیسور معماری برای مستند نگاری خانه های قرن ۱۹ و ۲۰، به همکاری دانشجویان دانشگاه الازهر تعدادی خانه جهت بازسازی و ترمیم انتخاب شد. با سرمایه گذاری مرکز تحقیقات آمریکایی (ARCE) چهار خانه با همکاری ساکنین آن بازسازی شدند. عده ای از آنها در تهیه ی مواد و مصالح و فراهم آوری تجهیزات لازم و عده ای با تدارک نیروی انسانی برای کار همکاری میکردند. بسیاری از قسمتها چون باکس پله و دیوار های باربر و لوله های تاسیساتی و تجهیزات تعویض شد. بالکن ها و پنجره ها ترمیم شده و سقف ایزوله گشت. بعد از این عملیات ساکنین از این همکاری به نوعی احساس غرور میکردند و بسیاری از آنها مهارتهایی را در روند بازسازی کسب نموده بودند و اکنون به نظر عادی می آید که معماران آنها را در پروژه های مشابه دیگر خود به یاری طلبند (Salama, 1999).

^۴ باز یافت معماری: ایده ی استفاده مجدد انطباقی برای تغییر سایت های متروک تاریخی و فرهنگی و دارای ارزش هنری به سرمایه گذاری های ماندگار برای ایجاد درآمد برای باز سازی و نگهداری آن بنا می باشد. با این ایده، خانه ی شیخ توفیک در کوزیر باز سازی شد. قدمت آن به قرن هجدهم باز میگشت. این خانه دارای چشم انداز به دریای سرخ بود و نمای آن با مشربیه های عظیم و شاخص پوشیده شده بود. این بنا به مدت ۳۰ سال متروک مانده بود. طبقه ی همکف آن از سال ۱۹۹۳ تا ۱۹۹۵ به عنوان انبار نوشابه مورد استفاده قرار گرفته بود. RECQ که سازمان مردم نهاد جدیدی بود به همکاری محمد ال عتار و اشماد راشد خانه را باز سازی نمودند و آن را به یک هتل (هاستل) با شش اتاق و یک سالن استراحت بزرگ در طبقات اول و دوم و فضای پذیرش و رستوران و آشپز خانه در طبقه ی همکف را شامل میشد. امروز شاهد پروژه های بسیاری از این نوع در شهر کوزیر هستیم (Salama, 1999).

تصویر ۶- تصویرخانه های معاصر مصر: C: بیت سوکار و D: خانه ی شیخ توفیک، E: خانه ای در کفرالگورنا و F: خانه ی استاندار استان الوادی الجدید (مأخذ: اینترنت)

در خانه ای در کفرالگورنا در تصویر E-۶ با ورودی مستقیم از سمت خیابان، گنبد و سقف منحنی، پنجره کوچک در بالای دیوار و مشربیه مشاهده می شود. خانه ی استاندار استان الوادی الجدید در تصویر F-۶ با حیاطی محصور که حوضی در آن قرار دارد هم دارای مشربیه، طاق، گنبد، گنبد خانه، بادگیر، راهرو در خانه و رواق نمونه ی دیگری است که پلان و نمای مقطع آن در تصویر مشخص شده است.

جمع بندی نتایج بررسی اصول معماری بومی در خانه های معاصر مصر در جدول ۱ نشان داده شده است:

دستاورد حاصل از بررسی های صورت گرفته حاکی از آن است که تغییراتی در جهت بهبود شرایط زندگی در خانه های مسکونی صورت گرفته است. به عنوان مثال بعد از ورود فناوری ساخت گنبد به مصر، از آن برای سایه اندازی و بلند کردن سقف و تهویه استفاده کرده اند یا به تعداد اتاق های ساختمان افزوده شده و در دور تا دور حیاط قرار گرفته است. حیاط محصوریت خود را حفظ نموده و فعالیت اجتماعی در آن نیز برقرار می باشد و اتاقها در دور تا دور حیاط به مرور زمان قرار گرفته اند و حیاط تبدیل به حیاط مرکزی شده است. خانه های گذشته ی مصر یا نزدیک رودخانه و بدون آب بوده و یا بعد از دوره ای زمانی دارای حوض آب یا چاه بوده است.

جدول شماره ۱: بررسی اصول معماری بومی (ماخذ: نگارنده)

عصر مورد استفاده	گنبد	طاق (ضربی)	رواق‌های خشتی	سقف منحنی	پنجره‌ها (مشریبه)	مکنده هوا یا بادگیر	درون‌گرایی
خانه حلاوه	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓
خانه ی صدرالدین آقاخان	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓
خانه ی واقع در روستای هاجرالدبیا	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
خانه فؤاد ریاد	✓	✓	-	✓	✓	✓	✓
خانه شیخ توفیک	-	-	-	-	✓	-	-
خانه درکفر الگورنا	✓	✓	✓	✓	✓	-	✓

دوره های اخیر خانه های مصری برای ایجاد برودت تبخیری اکثرا دارای حوض در حیاط مرکزی می باشند. پنجره های کوچک در بالای دیوار باقی مانده و گاها برای عدم ورود گرد و غبار و سایه اندازی دارای حصیر بوده است. به مرور زمان پنجره ها تبدیل به مشربیه شده و امروز به عنوان شاخصه ی معماری بومی از آن در بنا استفاده می گردد. راهرو در خانه ها و سایه بان بر بام برای فرار از گرمای هوا بوده که در دوره ی های بعد با طاق و رواق و ایوان جایگزین شده و در دوره ی معاصر نیز مورد استفاده قرار گرفته است. بادگیر نیز عنصر شاخص معماری بومی مصر می باشد و در دوره ی معاصر نیز برای تهویه از آن استفاده می گردد. سازه های بنا به طور عمده تیر و ستون و یادپوار باربر می باشد. در جدول ۲ متغیر های مورد استفاده در معماری معاصر مصر با توجه به شاخصه های مطرح شده در چارچوب طرح دسته بندی گشته اند:

جدول شماره ۲: بررسی متغیر های مورد بررسی در معماری معاصر (ماخذ: نگارنده)

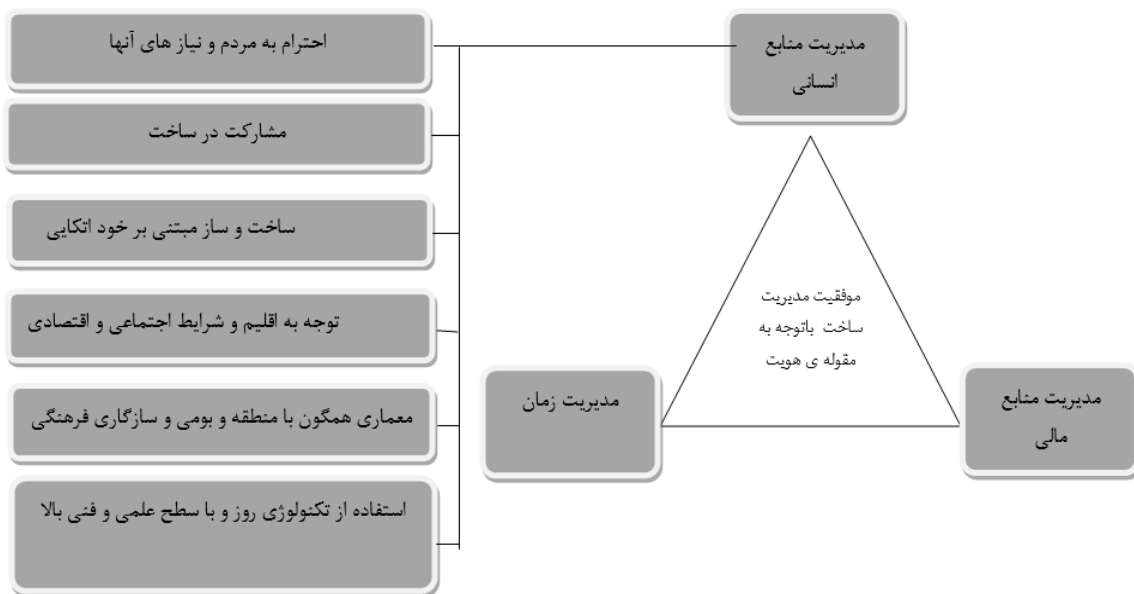
متغیر های مورد بررسی		
ردیف	گروه های اصلی	زیر گروه ها
۱	ایده های ساختار دهنده طرح	برگرفته از الگو های معماری گذشته به لحاظ فرمی و متاثر از اقلیم منطقه با توجه به شرایط اقتصادی و اجتماعی
۲	فناوری ساخت	سازه های تیر و ستونی-دیوار باربر-آموزش مردم به عنوان سازنده با تکنولوژی های روز در حد ساخت و ساز مسکن
۳	شکل و فرم بنا	شکل و فرم بومی: طاق و گنبد-ایوان و رواق-فواره در حیاط-حیاط مرکزی-درون‌گرایی-مشریبه-سقف منحنی
۴	مصالح در بنا	آجر- سنگ مرمر و کاشی-چوب- بتن و نی خیزران و نی بومی و شاخه نخل و چوب درخت ساج (برای دهانه های وسیع تر) به همراه توری رابیتس و قیر و آلومینیم برای آب بندی
۵	رابطه با بافت	هماهنگ با بافت منطقه

۴- نتیجه گیری

علی رغم ساخت ساختمان های التقاطی که بدون ریشه و اثری از معماری گذشته ی مصر و حتی معماری کلاسیک غربی و با دلایل بهره مندی اقتصادی در بعضی زمینه ها سر از زمین بیرون آورده است؛ در سالهای اخیر تلاشهایی در جهت حفظ هویت و فرهنگ و میراث گذشته ی این کشور دیرینه صورت گرفته است. در زمینه ی ساخت مسکن، به دلیل کافی نبودن حمایت های دولتی، پیدا کردن راه حل برای مسکن ارزان قیمت موجب گردیده است تا از مردم برای نیل به این هدف کمک گرفته شود. همانطور که ذکر شد، برای درک نسبت هویت اسلامی با آثار معماری از دو منظر ذهن طراح معمار و ذهن مخاطب (که در اینجا مردم می باشند) به تحلیل آثار معماری پرداخت:

برای ایجاد حس همکاری در مردم، توجه به نیاز های آنها غیر قابل انکار است و می توان گفت این مهمترین دلیل بازگشت به معماری بومی منطقه و حفظ ارزش های گذشته است. چرا که سنن و ارزش ها از عامه ی مردم ایجاد می گردند و در واقع برای یافتن آن به سراغ سرچشمه و ریشه ی آن رفته ایم. به علاوه رویکردی که معمار برای پیشبرد اهداف پروژه ی خویش در نظر گرفته است، رویکرد برنده برنده می باشد. بدین معنا که در صورت تحقق معماری ماندگار، هم کار معمار موفقیت آمیز بوده و هم ساکنین با علاقه در پروژه همکاری نموده و از نتیجه ی آن بهره مند خواهند شد. در رویکرد های مدیریت پروژه و ساخت مطابق شکل شماتیک ۱، مدیریت منابع انسانی، مدیریت منابع مالی و مدیریت زمان سه ضلع مثلثی می باشند که پروژه را در جهت موفقیت پیش می برند. در پروژه های اخیر مصر، با تیم کار با تبحر (بدلیل آموزش ها) و وجود انگیزه ی کافی برای کار کردن (بدلیل احساس تعلق و شناخت نیاز ها) و کوتاه نمودن زمان اجرای پروژه ها (بدلیل همکاری فراوان مردم) و مدیریت منابع مالی (کاهش هزینه های ساخت در منابع انسانی و تهیه مصالح در محل) منجر به موفقیت پروژه ها می شود و کلید راهگشای این موفقیت، مردم هستند.

از بررسی های موجود چنین برمی آید که معماری مصر راه خود را برای رسیدن به فضاهایی که دارای حس مکان قابل قبول برای ساکنین آن می باشد پیدا کرده است. این اتفاق چه با رویکرد بومی برآورده شود و چه با تلفیق با رویکردهای بین المللی و تکنولوژی های روز همراه گردد، برای برآورده ساختن نیازهای مردم اولویت قائل شده و بیشترین توجه را بر این عرصه مبذول می دارد. به علاوه مشارکت در ساخت، ساخت و ساز مبتنی بر خودکفایی، توجه به اقلیم و شرایط اجتماعی و اقتصادی، معماری همگون با منطقه ی بومی و سازگاری فرهنگی و نهایتاً استفاده از تکنولوژی روز و با سطح علمی و فنی بالا سبب ساز پیشرفت معماری مصر گردیده است.

شکل ۱: طرح شماتیک مدیریت پروژه های ساخت بومی با کلید موفقیت مدیریت منابع انسانی (ماخذ: نگارنده)

مراجع

۱. بریحی نژاد، مریم، چلونگر، محمد علی، یوسف جمالی، محمد کریم، ۱۳۹۳. تاثیرات تبادلات معماری بین عراق و مصر در دوران اسلامی: فصلنامه پژوهشنامه تاریخ، ۹، (۳۴): ۲۵-۳۴.
۲. عباس گنجعلی، اباصلت، عسگری رابری، مقری، فاطمه خلوصی، ۱۳۹۳. حسن فتحی احیاگر معماری بومی. نوشته ی محمد ماجد. تهران: گنجینه چاپ.
۳. ظاهری، محمد، کریم زاده، حسین، علی پور، خالد، ۱۳۹۷. برنامه ریزی مشارکتی توسعه روستا ها با تاکید بر بازارچه های مرزی (مطالعه موردی: شهرستان سر دشت: فصلنامه برنامه ریزی منطقه ای، ۹، (۳۵): ۱۰۵-۱۲۰.
۴. متدین، حشمت الله، ۱۳۹۶. تاریخ باغسازی جهان. تهران: پژوهشکده ی نظر.
۵. احمد آرام، ۱۳۳۷. تاریخ تمدن. نوشته ی ویلیام جیمز دورانت. تهران: انتشارات اقبال.
۶. فروغی، مهرداد، ۱۳۹۶. ارتباط معماری و نقاشی در مصر باستان با جهان بینی آنها فصلنامه هنر و تمدن شرق: فصلنامه هنر و تمدن شرق، ۵، (۱۶): ۵۳-۶۰.
۷. کامل نیا، حامد، مهدوی نژاد، محمد جواد، ۱۳۹۱. آشنایی با معماری معاصر از شرق تا غرب، تهران: موسسه علم معمار.
۸. عنابستانی، علی اکبر، شایان، حمید، جلالیان، حمید، تقیلو، علی اکبر، خسرو بیگی، رضا، ۱۳۹۱. تحلیل عوامل ساختاری موثر بر مشارکت روستاییان در توسعه نواحی روستایی (مطالعه موردی شهرستان ایجرود استان زنجان): فصلنامه تحقیقات کاربردی جغرافیا، ۱۲، (۲۴): ۲۵-۴۶.
۹. زاهدی، محمد جواد، غفاری، غلامرضا، ابراهیمی، عادل، ۱۳۹۱. نقد نظری برنامه ریزی توسعه روستایی در ایران: فصلنامه پژوهش های روستایی، ۱۲، (۱): ۱-۲۴.
۱۰. عارف، رضا، ۱۳۸۹. هویت اسلامی ما. اسلام پژوهشی: شماره ۴.
۱۱. برزگر، زهرا، مفیدی شمیرانی، سید مجید، ۱۳۸۹. چگونگی بهره گیری از توده زمین در معماری بومی جهان: فصلنامه باغ نظر، ۷، (۱۵): ۱۳-۲۶.
۱۲. پوردیهیمی، شهرام، نورتقانی، عبدالمجید، ۱۳۹۰. هویت و مسکن، ساز و کار تعامل هویت ساکنین و محیط مسکونی: فصلنامه مسکن و روستا، ۱۴۱، (۳): ۱۸-۱۸.
۱۳. مهدوی نژاد، محمد جواد، سعادت جو، پریا، ۱۳۹۳. هویت گرایی در معماری معاصر کشورهای اسلامی: فصلنامه پژوهش های معماری اسلامی، ۱، (۳): ۷۵-۹۲.
14. M.A.Salama.ashraf, 1999, contemporary architecture of Egypt in : Architecture Re-introduced: New Projects in Societies in Change. Jamal Abed (ed).
15. H. El-Borombaly, L. F. Molina-Prieto, 2015, Adaptation of Vernacular Designs for Contemporary Sustainable Architecture in Middle East and Neotropical Region, International Journal of Computer Science and Information Technology Research, Vol. 3, Issue 4, pp: (13-26).
16. <http://quatr.us/egypt/architecture/houses.htm>
17. <http://www.bible-architecture.info/Housing.htm>
18. <http://www.slideshare.net/Tipuranga/housing-ancient-egypt>